

A Trattnerek Magyarországon – egy évforduló alkalmából

V. Ecsedy Judit

Az alkalom: 300 éve született Johann Thomas Trattner, a bécsi udvari nyomdász (1719–1798). Érdeemes megjegyezni, hogy éppen a bécsi kolégák által is megünnepeelt évforduló adott alkalmat újabb kutatásokra, amikor is kiderítették, hogy a bécsi Trattner nem 1717-ben, ahogy mostanáig tudta a szakirodalom, hanem 1719-ben született (előkerült ugyanis a keresztlevele). Ez az évforduló egyúttal alkalmat ad arra is, hogy a Trattner nevet viselő két másik jeles nyomdászról is megemlékezzünk, akik a reformkori Pest-Buda kulturális életének is fontos szereplőivé váltak.

A bécsi Johann Thomas Trattner pályája gyorsan ívelt fölfelé: a szerény körülmények közé született vállalkozó kedvű nyomdász Mária Terézia és utódai pártfogását is elnyerte. Pályája valódi sikertörténet. Jól ismert az a kép, amelyen az udvari öltözékű Trattner kis házi sajtón tanítja a könyvnyomtatás művészetére az ifjú trónörökös, a későbbi II. Józsefet.

Trattner és II. József (korabeli rézmetszet, részlet)

A magyarországi könyvnyomtatásnak és könyvkereskedelemnek mindig is számos bécsi kapcsolata volt, ezeknek egyike Trattner magyarországi jelenléte. Bécsben nyomtatott, itthon forgalmazott könyvei széles körben elterjedtek, a hazai

JOHANN THOMAS TRATTNER (1719 [Gyimótfalva] – 1798 [Wien])

- 1751 udvari könyvkereskedő
- 1754 udvari nyomdász
- 1757 magyarországi misekönyvek és adminisztratív kiadványok privilégiuma
- 1760 megpróbálkozik a magyarországi betűöntés privilégiumával – nem sikerül
- 1764 birodalmi lovagi címet kap
- 1772 az örökös tartományokra 15 évi privilégiumot kap betűöntésre
- 1790 magyar nemességét kap

Johann Thomas Trattner portréja¹

könyvpiacon állandóan jelen voltak. Emellett mindaddig, amíg a budai Egyetemi Nyomda fel nem állította betűöntődéjét, általános gyakorlat volt, hogy az újonnan létesülő nyomdák (mint a pécsi Engel) vagy a betűit felfrissítő tipográfiaiak (mint a pesti Eitzenberger) Trattner bécsi betűöntődéjéből szereztek be nyersanyagukat.

A magyarországi könyvpiacra a bécsi Trattner nagyvállalkozó, teljes nevén Johann Thomas Trattner Edler von Trattnern, viszonylag későn, az 1780-as években lépett be, amikor viszont négy év alatt három magyar városban létesített

A bécsi Graben korabeli színezett metszeten: a bal oldali négyemeletes ház a Trattner-Hof²

valamilyen vállalkozást. Először Pozsonyban 1781-ben, majd 1783-ban Pesten és 1784-ben Temesváron. Könyvlerakatai azonban Pozsony, Pest és Temesvár mellett négy további magyarországi városban is voltak.

A Birodalom déli tartományaiban Johann Thomas Trattner már az 1750-es években jelen volt: minden valószínűség szerint 1754-ben Görzben (Gorizia), 1756-ban Triesztben, 1773-ban Varasdon (Varaždin) és 1776-tól Zágrábban, amikor varasdi vállalkozását oda áthelyezte. Prágában, Brűnnben, Innsbruckban és Zágrábban már működtek könyvkereskedései, és kezében volt az engedély, amellyel új linzi, grazi, klagenfurti és laibachi (Ljubljana) üzleteket nyithatott.

A felvilágosodás korában megélnékülő könyvkereskedelemmel együtt járt az ún. olvasókabinétek és kölcsönkönyvtárak alapítása, amelyek a 18. század jellegzetes európai produktumai voltak. Az első magyarországi olvasókabinét 1781-ben – tíz évvel az első bécsi után – létesült Pozsonyban.³ Bár név szerint Trattner nem szerepel, mint a pozsonyi olvasókabinét tulajdonosa, de kikövetkeztethető abból, hogy a Bécsben, a Trattnerhof első emeletén működő és Trattner tulajdonában lévő kabinétnak és kölcsönkönyvtárnak volt filiáléja.

A bécsi Trattnert birodalmi lovaggá való ki nevezése alkalmából 1764-ben alkalmazottai ódával köszöntötték.⁴ Az aláírók – azaz Trattner alkalmazottai – között szerepel bizonyos Jakob Landerer, egyike annak a hat faktornak, akik Trattner officinájában réznyomással foglalkoztak. Minden bizonnyal a Magyarországon jelentős szerepet játszó Landerer-nyomdászcsalád tagjáról lehet szó.

A bécsi Trattner 1782. február 20-án határozta el magát arra a lépésre, amely döntő hatással volt a pest-budai könyvszakma további alakulására. II. Józsefhez írt folyamodványában azt kérte az uralkodótól, hogy mint magyarországi születésű személy, „Pesten, a királyság központjában könyvnyomdát, betűöntödét és könyvkereskedést alapíthasson, továbbá Pozsonyban, Győrben, Nagyszébenben és Temesváron könyvkereskedést nyithasson” – amelyek közül a pozsonyi, nagyszébeni és győri üzletek csak lerakatok lettek volna.⁵

A temesvári nyomda 1784-ben Joseph Anton Slovatzerekre szállt, aki a bécsi Johann Thomas Trattner bizományosa volt. Trattner kiadói névvel ugyan egyetlen nyomtatványt sem ismerünk, de levéltári adatok bizonyítják egy Trattner által 1784-ben kiadott folyóirat létezését. Temesváron tehát kiadóként volt jelen.

A bécsi udvari nyomdász Pesten létesített vállalkozása (1782/1783) jóval jelentősebb és hosszabb életű volt, mint a temesvári, és tartós hatása volt a magyarországi könyvszakmára.

A már meglévő, de jóval szerényebb keretek közt működő pesti könyvkereskedők és nyomdák tiltakoztak ugyan, de eredménytelenül. Trattnernek ugyanis mint magyarországi születésű alattvalónak (a történelmi Vas vármegye Gyimótfalva nevű községében született) joga volt hazájában iparát, kereskedését gyakorolnia. Bevonult tehát Pestre (valószínűleg nem személyesen), és itt hamarosan a magyar irodalom egyik legfőbb könyvkiadója lett. Nemcsak Franz Anton Royer pesti nyomdatulajdonos, hanem a helyi könyvkereskedők is tiltakoztak Trattner megjelenése ellen. A pesti városi tanács pártfogolta kérésüket a Helytartótanácsához beadott kérvényben, de eredménytelenül. Bár a betűöntődéhez szükséges engedélyt is megkapta, nincs nyoma annak, hogy Pesten ilyen műhelyt alapított volna.

Ami pesti könyvkereskedését illeti, ezt nem koronázta siker. Kezdetből fogva üzletvezető irányította, ezek egyike volt Ambrosius Keil. Hamarosan hosszadalmas jogi eljárás kezdődött Keil és Johann Thomas Trattner között, amelyben Keilnek adtak igazat.

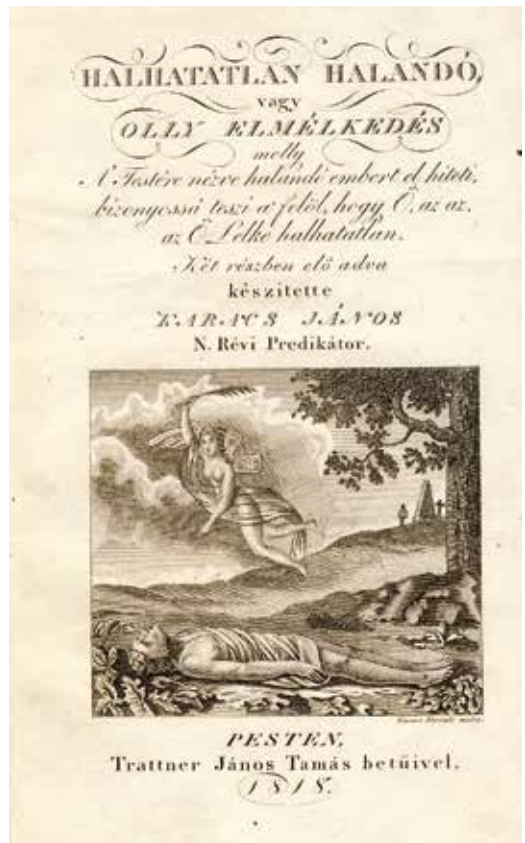
Amilyen sok gonddal járt a bécsi Trattner számára pesti könyvkereskedése, olyan sikeres volt az általa alapított és hamarosan rokonának, Trattner Mátyásnak átadott pesti nyomdája.

De még mielőtt a bécsi Trattner Magyarországra is kiterjesztette volna tevékenységét, már egy másik Trattner aktív szerepet játszott a magyarországi könyvnyomtatás, -kiadásban. Ez Trattner Mátyás volt (1745–1828). Rokonánhoz, Johann Thomas Trattner udvari könyvnyomtatóhoz hasonlóan szintén az egykori Vas vármegyében született, Felső-Őr (Oberwart) helységben. Fiatalon került Bécsbe, és 1758 és 1766 között bécsi rokona nyomdájában dolgozott, előbb inasként. Rokona és pártfogója Mátyást Párizsba küldte tanulmányútra, ahol 12 évig, 1766 és 1778 között valamelyik párizsi nyomdában dolgozott. Ottani munkásságát dicséri, hogy elnyerte a párizsi polgárjogot.⁶

Párizsból hazatérve Budán telepedett meg, ahol 1778. augusztus 14-én az Egyetemi nyomda igazgatójává nevezték ki. Hivatalából azonban öt év múlva elbocsátották, egy rosszakarója kémkedéssel vádolta, hogy tudniillik a bécsi Trattnernek kémkedett volna.

Hogy Trattner Mátyás milyen jól képzett szakember és vállalkozó kedvű nyomdász és kiadó volt, azt több évtizedet átívelő későbbi tevékenysége bizonyítja. 1780. július 20-án megnősült, felesége Elisabeth Bauer (Pauer) volt. Az ifjú párt Johann Friedrich Cornelius Stern ódával köszöntötte, A német nyelvű ódában a szerző Trattner Mátyást még mint a királyi Egyetemi nyomda igazgatóját köszönti, a vers szerzője a pesti Eitzenberger-nyomda betűszedője volt.

A pesti Trattner-nyomda és kiadói vállalkozás gyorsan fellendült, ami a nyomdavezetés jó szakmai tudására és üzleti érzékre vallott. Virág Benedek 1803 augusztusában a nyomda alapításának huszadik évfordulója alkalmából joggal írhatta Kazinczy Ferencnek az alábbiakat Trattnerrel: „Sok, igen sok dolga vagyton most ennek az embernek. Patzkó és Landerer többnyire

Az ifjú Trattner János Tamás egyik szép kiadványa (Pest 1818). Metszője Karacs Ferenc, az elmélekedések szerzője bátyja Karacs János református lelkész

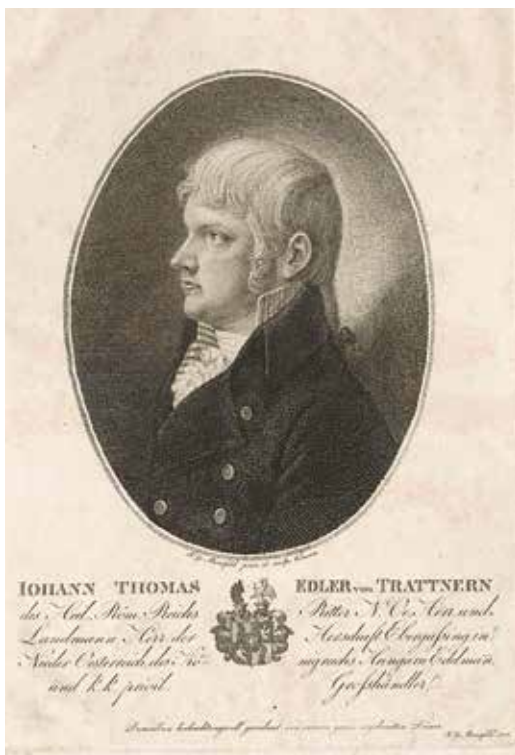

Trattner János Tamás (1789–1824)⁸

alusznak...” Az alkalmazottak számát tekintve csak a budai Egyetemi nyomda foglalkoztatott több személyt.

Amint láttuk, az akkoriban 64 éves bécsi Johann Thomas Trattner pesti nyomdája szervezését és vezetését kezdettől fogva rokonára, Trattner Mátyásra bízta. Amikor ez utóbbinak fia született 1789-ben, a bécsi udvari nyomdász vállalta a keresztszülőiséget, és a fiút az ő nevére keresztelték, bár mindig magyarosan használta, János Tamás formában. Keresztelői ajándékként megkapta a pesti nyomda tulajdonjogát. Nagykorúságáig azonban (1813) apja vezette helyette a pesti nyomdát, előbb saját neve alatt, azután fiával együtt.

Trattner János Tamás, Trattner Mátyás fia, nyomdászként, kiadóként, könyvkereskedőként, de mecénásként is jelentős szerepet töltött be a magyarországi művelődéstörténetben. Magyar nyelvű tudományos, irodalmi és népszerű tudományos művek megjelenését támogatta, sőt a szerzőknek rendszeresen honoráriumot fizetett, ami egyáltalán nem volt általános gyakorlat akkoriban. Mint szakíró a *Tudományos*

ifj. Johann Thomas Trattner (1776–1845)⁹

Gyűjtemény első évfolyamában „Magyarországi könyvnyomtató műhelyek 1817-dikbeli állapotjuk” címmel adott átfogó képet az ország tipográfiaiáról. Saját üzemükről ezt írta: „Pesten, Trattner János Tamás nyomtat mindenféle nyelveken váltó, maga költségén pedig a régi könyvek mellett felelt sok új munkákat, az írókat meg is jutalmaztatja. Tart 2 korrektort, 1 faktort, 23 szedőt (akkori szóval betűrakót), 20 nyomtatót, 6 könyvrakókat, esztendő által feldolgoztat 648 bála papirost.” (Összehasonlításként: a budai Landerer ugyanakkor 115, a pesti Patztkó nyomda pedig 35 bálát használt fel.)

1822 körül egy újabb összegzést írt az akkori állapotokról, ez saját kézírásában az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található.⁷

Nyomdatermékeik közül két kiadványcsoportot említünk, az újságokat és a színjátésszal kapcsolatos nyomtatványokat. A pesti Trattner-nyomdában készült a 18. sz. végének két pesti német lapja, havonta a *Merkur von Ungarn* (1786–1787) és hetenként háromszor a *Neuer Kurier* (1788–1799). Itt nyomtatták a korszak legjelentősebb magyar irodalmi folyóiratát, a *Magyar*

Múzeum nyolc füzetét (1788–1792). – Nemcsak a pesti magyar, hanem a pest-budai német színjátás kezdetének története is kapcsolódik a Trattner-nyomdához, ahol az előadások színlapjai készültek. Ezekből több száz maradt fenn.

Trattner Mátyás 1819. június 30-án I. Ferenc királytól birtokot kapott, és magyar nemességet saját maga, fia János Tamás és bátyja, Trattner Károly hadmérnök számára. Négy részre osztott címerükben az első és negyedik zöld mezőben méhek rajzanak egy méhkas körül, a második és harmadik mezőben pedig griffmadár látható. A méhek a szorgalmat szimbolizálták, a griffmadár pedig a nyomdászok hagyományos címerállata. Ettől kezdve Trattner Mátyás és fia János Tamás is nyomtatványaik impresszumában nemesi előnevüket is használták: „Petrózai Trattner” formában.

Félreértésre adhat okot, hogy nemcsak keresztapjával viselt közös nevet, hanem annak unokájával is. Személye tehát nem azonos a bécsi Trattner műhely továbbvivőjével, a nyomdaalapító Trattner unokájával, az ifjabb Johann Thomas Trattnerrel, aki 1802 és 1805 között vezette a bécsi Trattner-nyomdát. Tizenhárom évvel volt idősebb rokonánál, a pesti Trattner János Tamásnál. A pesti nyomda tulajdonosa, Trattner János Tamás fiatalon halt meg, 1824-ben, 35 éves korában, még apjának Trattner Mátyásnak életében. Levélformában írt és az apa, Trattner Mátyás aláírásával ellátott nyomtatott gyászjelentésének egy példányát az Országos Széchényi Könyvtár őrzi.¹⁰ E tragikus haláleset után Trattner Mátyás

kénytelen volt ismét a nyomda élére állni, bár ekkor már túl volt 80-dik évén – 1827-ben, egy évvel halála előtt a már 82 éves Trattner Mátyás a nyomdát vejeire, Károlyi Istvánra hagyta. Károlyi István (1794–1863) Pest vármegye szolgálatában álló jogász volt, aki kényszerűségből felnőtt korában szerezte meg nyomdai szaktudását apjától. Ettől kezdve a nyomda a Trattner-Károlyi nevet viselte és vezetését Károlyi látta el haláláig.

Károlyi az előző tulajdonosokhoz hasonlóan szíven viselte, nemcsak a nyomda sorsát, hanem a magyar írók és irodalom pártolását is. A Trattner-Károlyi ház neves írók és tudósok találkozóhelye volt. A reformkor minden jeles írójának műve megjelent nyomdájában, emellett a már említett folyóiratok is.¹¹

A 19. században a Trattner, illetve a Trattner-Károlyi nyomda központi szerepet játszott a nyomdászképzésben is: Bittermann Károly, a szabadkai első nyomda (1844) alapítója itt tanult, Grün János is részben a pesti Trattner-Károlyi nyomdában sajátította el szakmai ismereteit, majd átvette az apja által alapított szegedi Grün nyomda vezetését (1835). A kecskeméti nyomda alapítója (1841) Szilády Károly is a pesti Trattner János Tamásnál tanult, miután Bécsben a Haykul nyomdában elvégezte inaséveit.

1867-ben Bucsánszky Alajos vásárolta meg a nyomdát Károlyi István örököseitől. A vállalkozás később, 1912-ben a Stephaneum kiadó és nyomda tulajdonába került, és maradt egészen az államosításig, 1948-ig. A Trattner-Károlyi ház

A Trattner-Károlyi ház ma (Petőfi Sándor utca. Átjáró a két udvar között és a ház udvara

ma is áll Budapesten, a pesti belvárosban. Károlyi István a kor neves építészét, Hild Józsefet bízta meg 1831-ben ennek a két utcára néző háznak tervezésével és felépítésével, amely 1833-ben készült el. Ma is áll a nagy telekre épített kétudvaros átjáróház, amelynek földszintjén volt a nyomda, és a házban lakott a Károlyi család is. Az egyik legnagyobb klasszicista stílusú lakóháznak számít ma is Budapesten.

A Trattner név a magyarországi könyves iparágban – Károlyinak köszönhetően – egészen 1867-ig jelen volt, jóval tovább, mint Bécsben, mert évtizedekkel túlélte a bécsi Trattner-nyomdat, amely 1805-ben megszűnt e néven.

JEGYZETEK

- 11 Metszője Ernest Mansfeld (Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv, Porträtsammlung PORT_00112074_01.
- 12 Az 1773 és 1776 között épült palota ma már nem áll, 1910–1912-ben bontották le városrendezés során, csak a mellette lévő kis utca őrzi nevét.
- 13 Kókay György: Geschichte des Buchhandels in Ungarn. Wiesbaden, 1990. 93. (Magyar változata: A könyvkereskedelem Magyarországon. Budapest 1997.)
- 14 Ode auf den Edlen Heil. röm. Reichs-Ritter Johann Thomas von Trattner als er von Seiner röm. Kaiserl. Majestät zu diesem Stande erhoben.... Wien, Trattner 1764.
- 15 Gárdonyi Albert: Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században. Budapest 1917 (Könyvtári füzetek, 2.) 11.
- 16 Holl Béla: Emlékezés Trattner Mátyás halálának 150. évfordulójára. In Magyar Grafika 1979. 1. sz. 60–64.
- 17 OSZK Kézirattár, Quart Hung 684.
- 18 Johann Tobias Kärbling rajza, Samuel Leonhardt metszete. Barátai rendelték meg, már halála után, és a portré alatti szöveg szerint „a legelső hazafíui lelkű magyar könyvnyomtató”. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv, PORT_00026854_01.
- 19 F. G. Mansfeld metszete. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv, PORT_00112070_01.
- 10 OSZK Kisnyomtatványtár 1824, 2°.
- 11 Pest-Buda nyomdái 1723–1895. Nyomdászattörténeti töredékek. Szerk. Gécs Béla. In Magyar Grafika 2004. 3. sz. 85–88.

